

УДК 341.3:341.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.35>

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВА СПРАВЕДЛИВОСТІ У СПРАВАХ ПРО ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Єгоров А.Є.,

*аспірант IV курсу кафедри теорії держави і права,
конституційного права та державного управління
юридичного факультету*

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ORCID: 0000-0002-5877-598X

e-mail: anton5970@i.ua

Єгоров А.Є. Деякі питання застосування права справедливості у справах про тимчасово окуповані території України.

Автором наукової статті розглядаються передумови та подальші перспективи застосування права справедливості (також відомого як «common law») у якості елементу англосаксонської правової сім'ї при вирішенні судових спорів, які пов'язані з тимчасово окупованими територіями України. Зокрема, для вирішення поставленого завдання розглядаються особливості використання принципів права, які поширені в праві справедливості – безпосередньо принципу справедливості (також відомий за назвою «принцип equity»), принципу довірного управління (також відомий за назвою «принцип trust»). Крім цього, проведено аналіз механізму «estoppel», який можливо використати для захисту майнових прав громадян, інших фізичних осіб та юридичних осіб, а також для відновлення справедливості в умовах недостатньої правової бази для вирішення даної правової проблеми.

В той же час, автор не обмежився розглядом лише теоретичних аспектів права справедливості з англосаксонської правової сім'ї, а й було здійснено порівняння підходів до даного правового феномену в межах й континентальної правової сім'ї – так, здійснено порівняльний аналіз підходів наведених вище правових сімей до вирішення правових спорів в кризових умовах, включаючи випадки військової окупації та збройного протистояння. Особливу увагу приділено існуючим міжнародним прецедентам, включно з практикою Європейського Суду з прав людини, Міжнародного кримінального суду, а також рішень національних судів держав із англосаксонською правовою сім'єю. Додатково розглянуто можливості імплементації цих підходів в національну судову практику України.

Автором наукової статті окремо розглянуто існуюче нормативно-правове регулювання правовідносин на тимчасово окупованих територіях України, включно із законодавчими актами, судовою практикою та міжнародними стандартами. Запропоновано здійснити адаптацію принципів права справедливості для покращення вирішення спорів про майнові права, відшкодування завданої шкоди та захисту інтересів юридичних осіб. Надано рекомендації щодо вдосконалення існуючої судової практики України в частині вирішення спорів міжнародного та транскордонного характеру.

Ключові слова: тимчасово окуповані території України, континентальна правова сім'я, міжнародне право, правовий режим воєнного стану, прецедентне право, common law, equity, trust, estoppel, судова практика.

Yegorov A.Y. Certain issues of the application of equity law in cases related to the temporarily occupied territories of Ukraine.

The author of this scientific article examines the prerequisites and future prospects for the application of equity law (also known as «common law») as an element of the Anglo-Saxon legal family in resolving legal disputes related to the temporarily occupied territories of Ukraine. Specifically, the article explores the peculiarities of applying principles prevalent in equity law, such as the principle of equity and the

principle of trust. Additionally, the mechanism of estoppel is analyzed, which can be used to protect the property rights of citizens, other individuals, and legal entities, as well as to restore justice in conditions of an insufficient legal framework to resolve such legal issues.

At the same time, the author does not limit the study to theoretical aspects of equity law within the Anglo-Saxon legal family but also conducts a comparative analysis of approaches to this legal phenomenon within the continental legal family. The article compares the approaches of these legal systems to resolving legal disputes in crisis conditions, including cases of military occupation and armed conflict. Particular attention is paid to existing international precedents, including the practices of the European Court of Human Rights, the International Criminal Court, and decisions of national courts in states with Anglo-Saxon legal systems. The possibilities of implementing these approaches into Ukraine's national judicial practice are also considered.

The article separately addresses the existing legal regulation of relations in the temporarily occupied territories of Ukraine, including legislative acts, judicial practice, and international standards. It proposes the adaptation of equity law principles to improve the resolution of property disputes, compensation for damages, and protection of the interests of legal entities. Recommendations are provided for enhancing Ukraine's judicial practice in resolving international and cross-border disputes.

Key words: temporarily occupied territories of Ukraine, continental legal family, international law, legal regime of martial law, precedent law, common law, equity, trust, estoppel, judicial practice.

Постановка проблеми. Проблема подальшої інтеграції елементів англосаксонської правової сім'ї, включаючи common law, до правової сім'ї України, яку традиційно відносять до континентальної правової сім'ї, набуває особливої актуальності в сучасних умовах. Зокрема, одним з найактуальніших питань, які потребують вирішення, є забезпечення ефективного вирішення юридичних спорів, які виникають на тимчасово окупованих територіях України, включаючи питання захисту майнових прав фізичних або юридичних осіб, визнання юридичних фактів та компенсації завданої шкоди. Серед проблем, з якими стикається судова практика України, можна виділити наступні:

- 1) Відсутність чіткого правового регулювання правовідносин, які виникають в умовах окупації;
- 2) Складність правового застосування норм континентальної правової сім'ї, які часто не враховують обмежень, існуючих в умовах правового режиму воєнного стану;
- 3) Потреба в інтеграції існуючих міжнародних стандартів права та рішень міжнародних судів, що містить елементи англосаксонської правової сім'ї, зокрема, використовують прецедентне право.

Особлива увага приділяється принципам, поширеним в common law – принципам справедливості (equity), довірчого управління (trust) та механізму estoppel. Дані правові інструменти забезпечують можливість застосування індивідуального підходу до вирішення кожної справи, що надає судовій практиці гнучкості та є важливим в умовах правової визначеності на тимчасово окупованій території України.

Крім цього, в умовах правової дії режиму воєнного стану в Україні не втрачає своєї актуальності вивчення можливості імплементації наведених вище принципів в українську судову практику для більш справедливого та ефективного вирішення судових спорів. Однак адаптація підходів, поширених в англосаксонській правовій сім'ї, до умов континентальної правової сім'ї створює низку проблем, включаючи гармонізацію принципів двох правових сімей, запобігання спотворенню судової практики та порушенню загальноприйнятих принципів права.

Відповідно, й наукова проблема полягає у визначенні способів подальшої інтеграції елементів англосаксонської правової сім'ї в українську судову практику для ефективного вирішення спорів на окупованих територіях з урахуванням міжнародних стандартів, правового режиму воєнного стану та національного українського законодавства.

Мета дослідження: вивчення можливості застосування принципу англосаксонської правової сім'ї, а саме принципу справедливості (equity), при вирішенні правових спорів, пов'язаних з тимчасово окупованими територіями України, а також можливостей більш ефективного захисту прав фізичних і юридичних осіб в даному контексті.

Стан опрацювання проблематики. Розгляд питань подальшої інтеграції елементів англосаксонської правової сім'ї, включаючи принципи common law в національне правове середовище

України, включно із судовою практикою, наразі отримує дедалі більше уваги серед науковців та правників. Основний акцент в таких наукових працях робиться на місці прецедентного права та можливості адаптації цього права в українську судову практику. Так, Іванов І.В. у своїй праці «Розвиток правових систем світу» окреслює загальні тенденції гармонізації правових сімей, розкриває складнощі в імплементації принципів common law в державах романо-германської правової сім'ї. Подібні аспекти розглядає Петрова А.М. в статті «Запозичення судового прецеденту: виклики для правової системи України», де вона також розглядає потенційні перешкоди законодавчого та практичного характеру.

Щодо ж проблематики механізмів застосування права в умовах воєнного стану, то українські науковці наразі активно розглядають дане питання – так, Іванченко О. в статті «Правове регулювання на окупованих територіях: виклики для України» аналізує особливості функціонування правової сім'ї на тимчасово окупованих територіях та наголошує на необхідності застосування міжнародних стандартів. У свою чергу, Шевчук С.В. у своїй статті «Судова практика як джерело права в Україні» виділяє рішення Європейського Суду з прав людини у якості важливого інструменту правового регулювання. При цьому, дослідник зазначає, що рішення Європейського Суду з прав людини нерідко містять елементи прецедентного права, яке характерно для англосаксонської правової сім'ї, відповідно, застосування таких елементів в українській судовій практиці є можливим.

Окрім цього, міжнародний досвід адаптації принципів equity для врегулювання конфліктів за їх допомогою теж привертає увагу наукової спільноти. Дослідник Міллер А. в своїй роботі «Post-Conflict Justice Systems and Common Law Principles» розглядає використання елементів common law в таких державах як Південна Африка або Ірландія. У свою чергу, проведене Глобальним центром міжнародного права дослідження «Equity in International Law: From Principle to Practice» описує роль принципу справедливості в міжнародному праві, включаючи практику Міжнародного кримінального суду.

Однак, незважаючи на збільшення кількості наукових публікацій, низка невирішених питань залишається. Зокрема, недостатньо дослідженими залишаються питання застосування принципів common law в судовій практиці України протягом дії правового режиму воєнного стану. Також необхідним є приділення більшої уваги механізмам гармонізації equity та trust із традиціями континентальної правової сім'ї, що особливо стосується майнових спорів на тимчасово окупованих територіях.

Відповідно, аналіз наявних наукових досліджень додатково підтверджує актуальність даної тематики наукової статті, особливо в умовах сучасних викликів. Дана обставина й обґрунтовує необхідність подальшого вивчення даної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи те, що частина території України є тимчасово окупованою, існуючі виклики потребують створення в судовій практиці нових підходів до відповідного правового регулювання та вирішення судових спорів. Як вже було зазначено автором, існує правова невизначеність, спровокована правовим режимом воєнного стану, відповідно, використання елементів права справедливості з англосаксонської правової сім'ї для збільшення можливостей судової практики у вирішенні спорів може бути ефективним. Окрім цього, даний підхід є особливо важливим в контексті інтеграції міжнародних стандартів і практик, включно із рішеннями Європейського Суду з прав людини, до судової практики України. Дані тези підтверджуються й відповідними науковими дослідженнями:

Так, Міллер А. у своїй науковій праці «Post-Conflict Justice Systems and Common Law Principles» зазначає про важливість використання і подальшого застосування принципів права справедливості в державах, які постраждали від збройних конфліктів [1];

Іванченко О. також наголошує важливості впровадження міжнародних стандартів права, що може значно підвищити спроможність та гнучкість механізмів застосування права в Україні. Відповідно, це також посилить роль судової практики (Іванченко, 2023) [2].

Початково слід розглянути існуючий стан правового регулювання на тимчасово окупованих територіях України. У якості держави, яка традиційно тяжіє до романо-германської правової сім'ї, Україна здійснює правове регулювання питань, пов'язаних з тимчасово окупованими територіями, через відповідні нормативно-правові акти спеціального характеру. Основним законодавчим актом, який врегульовує дані питання, є Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», однак існують й інші підзаконні нормативні акти, які стосуються територіальної підсудності судів (до цього переліку також мож-

ливо включити відповідні акти Вищої Ради правосуддя щодо визначення підсудності судів з тимчасово окупованих територій), визнання певних юридичних фактів та виконання судових рішень.

Разом з цим, існування правовідносин, пов'язаних із тимчасово окупованими територіями – це однозначно виклик до судової практики, тоді як внаслідок складності та новизни суспільних правовідносин такого виду спеціальна нормативна база не завжди може забезпечити ефективне правозастосування. Зокрема, згідно матеріалів наукового дослідження «Правове регулювання на окупованих територіях: виклики для України» [2] вбачається, що реалізація прав громадян часто є ускладненою внаслідок відсутності прямих інструментів для вирішення нестандартних ситуацій. Подібна думка також підтримується й в статті «Регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України» [3].

Отже, як можна бачити, навіть наявність спеціалізованої законодавчої бази не завжди є панацеєю для вирішення судових спорів, тим більше, що усталена судова практика з даного питання ще не напрацьована. У зв'язку з цим, доцільним є адаптація українською практикою принципів права справедливості - equity, trust і estoppel. Для повноти розуміння даних принципів необхідним є розгляд кожного принципу окремо:

- принцип equity (або принцип справедливості) в англосаксонській правовій сім'ї дозволяє судам ухвалювати рішення, які виходять за межі формальних норм, на основі загальнолюдських уявлень про справедливість. Особливої важливості та цінності даний принцип набуває в ситуаціях, коли застосування стандартних законодавчих норм або існуючої судової практики є неможливим через військові обставини або тимчасову окупацію територій. Зокрема, Волкер Д. в своєму науковому дослідженні «The Role of Case Law in Mixed Legal Systems» доводить, що даний принцип є доволі гнучким, що дозволяє забезпечувати дотримання справедливості навіть у воєнних умовах [4];

- принцип trust (або принцип довірчого управління) є одним з ключових елементів права справедливості, оскільки дозволяє здійснювати управління майном в інтересах бенефіціарних власників. Якщо ж розглядати випадки з тимчасово окупованими територіями, то даний принцип може застосовуватись для захисту прав громадян, які змушені були залишити своє майно. У свою чергу, наукове дослідження «Equity in International Law: From Principle to Practice» доводить, що принцип trust забезпечує відносну прозорість та гнучкість в управлінні майновими правами [5], що дозволяє розраховувати принаймні на часткову гнучкість в захисті майнових прав фізичних і юридичних осіб;

- принцип estoppel (або принцип запобігання зловживанню правом) іноді виступає навіть у вигляді окремої правової доктрини та є своєрідним запобіжником для унеможливлення випадкам зловживання правом в межах англосаксонської правової сім'ї. Зокрема, даний принцип дозволяє ефективно протидіяти ситуаціям, коли сторона – учасник судового процесу, може заперечувати свої попередні дії або заяви у разі, якщо це потенційно завдає шкоди іншій стороні. Так, в науковій статті «Конвалідація правочинів: які угоди, укладені на окупованих територіях, будуть визнаватися дійсними» [6] зазначається, що принцип estoppel може бути використаний для встановлення юридичної визначеності в складних категоріях справ – як-от щодо встановлення юридичних фактів, що відбулися на тимчасово окупованих територіях України.

Поряд із цим, очевидним є те, що просте копіювання даних принципів українською судовою практикою призведе лише до нових правових колізій, тому слід порівняти підходи до застосування даних принципів англосаксонською правовою сім'єю та можливість їхнього використання континентальною правовою сім'єю. З іншого боку, якщо проаналізувати судову практику інших держав, які використовують змішані правові системи, то можна побачити, що інтеграція елементів права справедливості в судову практику дає змогу забезпечити її більшу гнучкість та підвищити ефективність судового процесу загалом – так, судова практика Південно-Африканської Республіки використовує принцип trust у якості інструменту для захисту права власності у випадку правової невизначеності. Як зазначає Міллер А., даний прийом дозволяє уникнути появи правових прогалин [1].

У свою чергу, Великобританія та США використовують принцип equity для вирішення спорів в тих суспільних правовідносинах, де існуюче нормативне регулювання не може забезпечити дотримання принципу справедливості. Дані аспекти застосування принципу equity розкриваються в дослідженні «Equity in Comparative Law» [7], де також розглядаються й інші успішні випадки застосування такого правового принципу, в тому числі в міжнародній практиці.

Натомість для правової сім'ї України найбільш доцільним шляхом для інтеграції цих принципів є їхня адаптація до існуючої нормативної бази, тоді як у випадку з використанням цих принципів судовою практикою важливим є їхнє застосування Верховним Судом або Великою Палатою Верховного Суду. Окрім цього, можливо також запропонувати й наступні заходи для впровадження використання принципів права справедливості в українську судову практику:

- принцип equity може бути застосований у спорах щодо відшкодування шкоди, зокрема щодо справедливого визначення розміру компенсації постраждалим та скаліченим особам. Ба більше, даний принцип широко використовується Європейським Судом з прав людини, де судові прецеденти часто використовуються для встановлення справедливих сум компенсації [8];

- принцип equity може бути застосований для управління майном на тимчасово окупованих територіях з метою захисту інтересів власників такого майна. Зазвичай подібний до цього підхід застосовується Міжнародним кримінальним судом у якості інструменту для вирішення спорів в складних правових умовах [9];

- принцип estoppel може бути використаний для вирішення спорів щодо ряду правочинів, укладених на тимчасово окупованих територіях, незважаючи на те, що практично усі правочини в такому випадку визнаються нікчемними. Натомість, якщо дані правочини вчиняє законний власник майна, то в цьому випадку право справедливості може бути використане для захисту законних очікувань сторін спору [7]. Окрім цього, даний принцип може бути застосований у спорах з встановлення юридичних фактів, які відбулися на тимчасово окупованих територіях України.

Остання категорія спорів вже розглядалася українською судовою практикою, причому підхід до вирішення таких спорів є доволі цікавим – так, у 2016 році Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ розглядав питання цивільних проваджень з встановлення фактів народження або смерті осіб на тимчасово окупованих територіях України, наслідком чого було видання судом інформаційного листа від 15.04.2016 року № 9-1130/0/4-16 [10]. Даний лист було направлено судам нижчих інстанцій з рекомендаціями щодо використання в роботі щодо розгляду справ та встановлення обставин підтвердження належними та допустимими доказами фактів народження або смерті на тимчасово окупованих територіях України. При цьому, було застосовано здебільшого не норми національного законодавства України, а відповідну практику Європейського Суду з прав людини у справах проти Росії та Молдови (судові прецеденти по справах *«Plașcu and others v. Moldova and Russia»*), та зроблено висновок, що документи, які були видані установами (включаючи лікувальні установи) та органами влади, які знаходяться на визначеній Верховною Радою України тимчасово окупованій території можуть у виняткових випадках братися до уваги національними судами України та бути оціненими у якості доказів для підтвердження фактів встановлення народження та смерті на тимчасово окупованій території України.

Натомість у 2017 році Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ шляхом видачі листа від 11.04.2017 року № 9-697/0/4-17 *«Щодо використання у судових рішеннях формулювань, що відображають місце настання фактів, які мають юридичне значення»* проаналізував судову практику, яка склалася до того часу і встановив наступні відмінності у судових прецедентах (констатувавши при цьому, що в цілому суди попередніх інстанцій належним чином дотримуються вимог норм ст.257¹ Цивільного процесуального кодексу України в чинній на той момент редакції):

- В окремих випадках національні суди фактично відступали від положень чинного в Україні законодавства та всупереч загальноновідомим та визнаним в законодавстві України підходам щодо правового статусу тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей зазначали, що факт народження або смерті мав місце на території т.зв. *«Донецької або Луганської народних республік»*. Такий підхід Вищим спеціалізованим судом з розгляду цивільних і кримінальних справ був визнаний неправильним та помилковим, оскільки Україна є унітарною державою, в адміністративно-територіальному устрої країни не передбачено існування т.зв. *«народних республік»*, а створення нових адміністративно-територіальних одиниць не відбулося;

- В інших випадках національні суди при встановленні факту народження або смерті при зверненнях з посиланням про встановлення факту народження або смерті на території т.зв. *«народних республік»* відмовляли у задоволенні таких вимог. Такий підхід Вищим спеціалізованим судом з розгляду цивільних і кримінальних справ був визнаний правильним та обґрунтованим з підстав того, що неможливо встановити наявність юридичного факту на територіях т.зв. *«державних утворень»*, які не входять до системи адміністративно-територіального устрою України;

– Іншим випадком, який Вищим спеціалізованим судом з розгляду цивільних і кримінальних справ теж був визнаний правильним та обґрунтованим, є визнання національними судами України факту народження або смерті на тимчасово окупованих територіях Донецької або Луганської областей.

Висновки. Як можна бачити, інтеграція елементів права справедливості до судової практики України може значно підвищити ефективність вирішення судових спорів, які пов'язані з тимчасово окупованими територіями. Застосування принципів equity, trust та estoppel дозволяє адаптувати судову практику до сучасних умов та забезпечити дотримання принципів справедливості відповідно сучасних викликів. Однак для реалізації даних рекомендацій необхідними є відповідні законодавчі зміни та забезпечення єдності використання даних принципів в судовій практиці України з боку Верховного Суду.

В той же час, враховуючи динамічність зміни підходів до використання принципів права справедливості тенденції в правових сім'ях інших держав можуть змінитися, отже, можливості для проведення наукових досліджень в зазначеному напрямку залишаються відкритими.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Міллер А. Post-Conflict Justice Systems and Common Law Principles. London: Routledge, 2018. 256 p.
2. Іванченко О. Правове регулювання на окупованих територіях: виклики для України. *Юридичний вісник України*. 2023. № 3. С. 45–52.
3. Ліга Закон. Регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України. *Ліга Закон*. 2022. URL: <https://jurliga.ligazakon.net>.
4. Walker D. The Role of Case Law in Mixed Legal Systems. *Comparative Law Review*. 2019. Vol. 12, No. 4. P. 215–234.
5. Smith J. Equity in International Law: From Principle to Practice. Cambridge: Cambridge University Press, 2020. 320 p.
6. Студенніков С. Конвалідація правочинів: які угоди, укладені на окупованих територіях, будуть визнаватися дійсними. *Суд.ЮА*. 2023. URL: <https://sud.ua>.
7. Brown T. Equity in Comparative Law. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2019. Vol. 15, No. 2. P. 145–160.
8. Європейський суд з прав людини. *Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia*. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.
9. Міжнародний кримінальний суд. Trust Mechanisms in Conflict Zones / ICC Reports. The Hague : ICC, 2022. 112 p.
10. Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ. Інформаційний лист від 15.04.2016 року № 9-1130/0/4-16 «Щодо окремих питань застосування Закону України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України». *BCCU*. 2016. 4 с.